

ՏԱՍՆԱԿԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄԱՍԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլ, կես տարվանը 6 ռուբլ:
Առանձին համարները 5 կոպեկով:
Թիֆլիսում գրվում են միմյանից խմբագրատան մէջ:
Օտարաբար զարգացող դիմում են ուղղակի
Тифлис. Редакция «Маск»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերէն):
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լիզուով:
Յայտարարութիւնների համար վճարում են
խրաքանչիւր բառին 2 կոպեկ:

ԲՈՎԱՆՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Նամակ խմբագրին:
Նամակ խմբագրին: Ներքին լուրեր: ԱՐՏԱՔԻՆ
ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ: Սերբիա: Խառնակ: Արտաքին լուրեր:
—ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ:—ՀՈՒՍՏՈՒՆԵՐ:—ՑԱՅ-
ՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ:—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ: Խառն
սայի Մէլլերութիւններ:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Մեծ-Վարաբրիտան, 5 յունիսի

«Մշակ» լրագրի № 79 մէջ զետեղված են մի
առաջնորդող յօդուած և մի նամակ Վարաբրիտա-
նից, որոնք վերաբերվում են իմ գործողութիւն-
ներին ծառայութեան մէջ: Նախ կասեմ մի քա-
նի խօսք առաջնորդող յօդուածի առիթով: Նրա
մէջ ասվում է որ թէն նամակը Վարաբրիտայից
ստացված է եղել անստորագրելի, բայց համեմատե-
լով նրան խմբագրութեան ձեռքում ունեցած գո-
ղումներին հետ, որոնցով հաստատվում է նա-
մակի մէջ հաղորդածը, խմբագրութիւնը հարկա-
ւոր համարեց տպել թղթակցութիւնը իր անձնա-
կան պատասխանատուութեամբ հաղորդածի ստու-
գութեան համար: Այդպիսով անկիւնաքարը երե-
ւան են դալիս այն երկու գոլումնանները, որոնց
առիթով են թողլ կը տամ ինձ խօսելու: Ողբան
ես կարողացայ հասկանալ իմ ձեռքում ունեցած
«Մշակի» № 79 թերթի կերպով արած թարգմա-
նութիւնից, այդ գոլումնանները սրանք են. մինը
Վարաբրիտայի հասարակութեան գանգատի
պատճենը երեւանեան նահանգապետին, երկրորդը
յայտնի է նաև ձեռքով վաւերացրած ցուցումը
գիւղացիների նրանց իբր թէ հասցրած ծեծի մա-
սին: Թողնում եմ ընթերցողին դատել որքան
կշիռ ունեն և որքան պաշտօնական են գոլու-
մնանները, որոնք որպէս հիմք են ծառայել թղթ-
ակցութեան տպագրութեանը, որ այդպէս սեպ-
րել է ինձ:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԽԱՍՍԱՅԻ ՄԵԼԻՔԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

XXVII

Մէլլեր-Շահնազարի մեռնելուց յետոյ իբրահիմ-
խանի գործերը թուլացաւ: Այդ մարդու ձեռ-
քում էր բռնված այն շղթայի մի ծայրը, որով
հայոց մի քանի նորաբուսիկ մէլլերներ հնազանդ-
վում էին թիւրք խանին: Այդ մէլլերները, որոնք
առաջ իշխանութեան և աստիճանի տէր լինելու
բաղձանքով դիմեցին թիւրք խանի օգնութեանը և
նրան անձնատուր եղան, Մէլլեր-Շահնազարի մա-
հից յետոյ, սկսեցին փոքր առ փոքր զգալ իրանց
սխալը, սկսեցին վերջապէս հասկանալ, որ իրանք
իրանց ձեռքով քանդեցին իրանց տունը և մահ-
մեղապան բռնաւորին բարձրացրին իրանց գլխի վրա:
Այդ իրադարձութիւնը առաջ եկաւ զանա-
զան հանգամանքներից, որոնց հարկաւոր ենք հա-
մարում համառօտ կերպով անցնել, ցոյց տալու
համար, թէ իսկապէս ինչ նշանակութիւն ունէին
Շուշի ընդերքի խանները, և իրանց յարաբերութիւն-
ներին մէջ խորացող մէլլերների հետ որ աստիճան ի-
րաւունքներ ունէին, և արդեօք կարելի է համարել
նրանց երկրի տէր կամ իշխանը:

Մենք գիտենք փանահ-խանի ծագումը. մենք
գիտենք և այն, որ Պարսկաստանը կառավարող
զէնգ-Բեքիմ-խանը (որը թագաւոր էր, այլ Պարս-
կաստանի մի մասը բռնութեամբ տիրացած մի
անշնան լուսէի) փանահ-խանին սպանել տա-
ւոր:

*) Կա մեր Լուսին է, հարստային Պարսկաս-
տանում մի գաւառ, նոյնպէս կոչվում է Լուսի
կամ Լուսիստան:

Թղթակցութեան էութիւնը կարճաւոր կերպով
հետեւեալն է: Նրա հեղինակը մեղադրում է ինձ
այն բանի մէջ, որ իմ և հատարակութեան մէջ,
ինչպէս նա ասում է, հողի պատճառով յարուց-
ված վեճի առիթով, ես թողնելով օրինական ճա-
նապարհը, դիմեցի կոպիտ բռնութեանը և մինչև
իսկ խառնութիւններին, և մանկով մանրամաս-
նութիւնների մէջ, աղաւաղելով նրանց ամենա-
անխելք կերպով, պատմելով առաւել, ինչպէս
օրինակ, որ ես չուանով կապեցի մի մարդուն
վիզի ձիւն արջին և այլն, թղթակցից այն եղա-
կացութեանն է դալիս որ այնուհետեւ ինձ իմ
պաշտօնի մէջ թողնելը հազարաւոր նեղութիւն-
ներ կը բերի զարաբիտացիներին: Թղթակցութեան
նպատակը պարզ է. «Վարաբրիտայի բռնին»
ցանկալի է իմ ներկայութիւնը անտառապետու-
թեան մէջ, քանի որ բնակիչները սովոր են լինել
կատարեալ տէրեր անտառի, իսկ ես նրանց ճա-
նապարհի վրա խոչնդոտ եմ կանգնում: Այս, նը-
րանք արդար են իրանց տեսակէտից, միամիտ
կերպով յայտնելով, որ ես վնասում եմ նրանց
շահերին և իմ ու նրանց մէջ չեն կարող հա-
տատուել «հեղափոխական յարաբերութիւնները»:
Նրանք կատարեալապէս հաւատացած էին, որ եթէ
մի անգամ տպեն շահեմանը յօդուած իմ անխա-
ւութիւնների մասին, — և ինձ անմիջապէս կը հե-
ռացնեն: Բայց ի զուր զարաբիտացիք ինձ մեղա-
դրում են որ ես հեռացել եմ օրինական ճանա-
պարհից, չառ ժամանակ չը հարկաւորվեցաւ նը-
րանց սպասել արդարադատութեանը, որից նրանք
և այժմ աշխատում են ազատվել ամեն տեսակ
արգար և անարդար միջոցներով: Կաշխատեմ ա-
պացուցանել ասածներս:

Վարաբրիտայի հասարակութեան ղեկավարութեան
համար նրա չըջանի մէջ կան հարստահարողներ,
որոնց առաջ է մղել պատերազմը, լցնելով նը-
րանց գրգռանքները և ուռնցնելով նրանց փորը գե-
րութեան կատարեալ աստիճանի: Պատերազմու-
մնացաւ և նրանց մեռում է ապագայի յոյսով ապրել,
եթէ, ինչպէս ասում են, դարձեալ պատերազմ լի-
նի: Իսկ առժամանակ անտառով են շահվում:

Լուց յետոյ, նրա որդի իբրահիմ-խան խանութեան
աստիճան հրաժեց և կարգեց Շուշի ընդերքի կա-
ռավարի: Որքան իբրահիմ-խանը ուրիշ ոչինչ
չէր, եթէ ոչ պարսիկներից կարգված, պարսից
մի հասարակ խան, որը Պարսկաստանի նոյն ժա-
մանակվա երկպառակութիւնների և անիշխանու-
թեան պատճառով, կարողացաւ երկար ժամանակ
իր տեղում մնալ, — կարողացաւ հայոց անմիաբան
մէլլերների հաշուով նրանց գլխին նստել: Բայց
իսկապէս նա երկրի տէր կամ իշխանը չէր. նա
մի ժամանակաւոր կառավարիչ էր, որի նմանու-
թիւն պարսից կառավարութիւնը անդադար փոփո-
ւում էր: Նա ինքը պարսից հարկատու էր. իր
պաշտօնի մէջ մնալու համար ամեն տարի ահա-
գին փիշիքներ և բնական էր ուղարկում Պարս-
կաստան:

Մէլլերների անմիաբանութեան հնորէին նա կա-
րողացաւ և կարողանում էր իր դիրքը պահպա-
նել: Եթէ մէլլերներից մի քանիսը նրան թշնամի
էին, ընդհանրապէս, մի քանիսն էլ բարեկամներ
էին, և այսպիսով նրա կացութեան հաւասարա-
կշիւութիւնը պահպանվում էր:

Իբրահիմ-խանը զեռ չէր դիպել հայոց մէլլերնե-
րի ուղղակի և զգալի շահերին: Թէն նրա հայրը
և ինքը, օրինակ, խաչնում և Ջրաբերդում եր-
կու նոր մէլլերութիւններ վերականգնեցին, բայց
այդ կատարեցին նրանք որպէս օգնողներ և ոչ
որպէս կարգողներ կամ հիմնողներ: Եւ այդ պատ-
ճառով խաների յարաբերութիւնները զգալի այդ
մէլլերները աւելի դաշնակցական էին, քան թէ իշ-
խանի և ստորադրեալ յարաբերութեան բնաւորու-
թիւնն ունէին:

Բայց Մէլլեր-Շահնազարի մահից յետոյ իբրահիմ-
խանը յետ քաշեց դիմակը, և օգուտ քաղելով
հանգուցեալի զգալի ինքն ունեցած հաւատարմու-

Բայց այդտեղ մի արդեւ է յայտնվել. վերջինը
փայտ, վճարելով տուրքը, գրեթէ չա՛ն չը կայ,
իսկ գողանալ, — չեն թող տալիս: Այդտեղից ծա-
ղում են ամենակեղատու բնաւորութեան անթիւ
փորձեր վեր գցել անտառապետին, յոյս դնելով
գործ ունենալու մի աւելի համոզվող և զեպի «եղ-
բարկական յարաբերութիւնները» աւելի հակու-
նեցող անտառապետի հետ: Բնակիչները այդ
հարստահարողների դատողութիւններով համոզ-
ված են որ անտառները պէտք է կաղմնել բնակիչ-
ների սեփականութիւնը, և ոչ թէ պետական
գանձի, և որ նրանք և ոչ թէ կառավարութիւնը,
յայտնվում են հողերի կատարեալ տէրեր, — նրանք
այ ու ձախ կտրում են անտառը, վարում են
հարկատու դաշտերը, փչացնում են արօտները,
անդադար ծեծում են անտառի պահպաններին:
Եւ միշտ դիմում եմ դատարանի օգնութեանը և
ես յարուցել եմ արդէն աւելի քան տաս գործեր
անտառային պահպաններին արած ընդդիմա-
դրութեան առիթով, և այդ գործերից մի քանիս-
ների մէջ մեղաւորները արդէն դատաւարութեան
են: Անցեալ տարի իմ լայնակցութեանս, այն է
իմ յերան եղած ժամանակ, զարաբիտացիք, ամ-
բողջ հասարակութեամբ, ցերեկով ծեծեցին զիւղի
մէջ անտառային պահպաններին, կոտորելով նը-
րանց զենքերը, որի համար նոյնպէս կալանաւոր-
վեցան աւելի քան 10 անձինք, որոնք դատա-
ւարութեան իրաւունքների զրկվելու և Սիբիր
աքսորվելու: Բայց այնու ամենայնիւ, մինչև որ
պօլիցիակները հանդէս դուրս կը գան ճշմարիտ-
րի հովանաւորողի դերում, փոխանակ դրական
օգնութիւն ցոյց տալու, — գործը չի դատուի: Վարաբ-
րիտայում հաստատուիցաւ հետեւալ սովորութիւ-
նը. հէնց որ մէկի մօտ նիւթակներ կը կալանա-
ւորեն, իսկոյն վաղ են տալիս դաւաճապետի օգ-
նական փորձով մօտ, որ չառ անգամ իր խո-
հարարի է ուղարկում, կալանաւորված արձա-
կելու համար: Եթէ չեն արձակում, — անմիջապէս
թափվել են սկսում հեռագիրներ նահանգապետի
մօտ, իբր թէ բնակիչներին տանջում են: Կանցելա-
րայի գործերից հնչո է այդ բոլորը վերաստուգել:

Թիւրքից, որով իրան հողաբարձու էր կարգել իր
ժառանգների վրա, — նա բայցարձակ իրաւունք հա-
մարեց յայտնել նախ և կը լուծ մէլլերի որդիներից
նրան, որ բոլորից անընդունակ էր, բայց որը
իր կնոջ եղբայրը լինելով, աւելի հաւատարմու-
թեանը կը ծառայէր իրան: Այդ էր պատճառը,
որ վրդովեցրեց ժառանգներին, որովհետեւ խանի
միջամտութիւնը միանգամայն հակառակում էր
նրանց աւանդական սովորութիւններին յայտն-
ութեան կարգերի վերաբերութեամբ:

Բայց իբրահիմ-խանը աւելի հեռու գնաց: Նա
զիպաւ ժողովրդի և մէլլերների ամենազգալի շա-
հերին, նա սկսեց միջամտութիւն գործել երկրի
հողային խնդիրներին մէջ, որոնք մինչև այն օր
թողված էին անձեռնմխելի և կառավարվում
էին միմիայն հայոց վաղեմի սովորութիւններով,
որոնք օրէնքի ձև էին ստացել: Մեր պատմու-
թեան նպատակից դուրս է մանրամասնաբար բա-
ցատրել թէ ինչ դրութեան մէջ էր հողային
հարցը Վարաբրիտայում, կամ ինչ պարտաւորու-
թիւններ ունէին զիւղացիները մէլլերների վերա-
բերութեամբ ընդհանրապէս, իսկ խանի վերաբե-
րութեամբ մասնաւորապէս *): Միայն այդպիսով
կանոնը, այն աղետալ անցքերը, որ նկարագրե-
ցինք մեր XXIV-րդ գլխում, միջոց տուին իբրա-
հիմ-խանի կամայականութեանը բացարձակ կեր-
պով հողային բաշխումներ և կարգադրութիւններ
անելու, — մի իրաւունք, որից նա առաջ գուրի էր:
Մենք տեսնեմք, որ Ջրաբերդի Մէլլեր-Մէլլուրը և
Գիւլիստանի Մէլլեր-Մուրը, իրանց ժողովրդի մի
մասը աւելելով, զաղթեցին Գանձակի գաւառը:

*) Այդ հարցերը մենք դիտարկութիւն ունենք
հրատարակել առանձին բրօշխուրդ, որ կը կրէ
այսպիսի վերնագիր. «Հողային հարցը Վարաբ-
րիտայում մէլլերների տիրապետութեան ժամանակ»:

Վերադառնալով կրկին Վարաբիտացիներին: Կրկ-
նում եմ, իդուր թղթակցից վրդովում է որ իբր
թէ ես արհամարհեցի օրինական ճանապարհը:
Նա չը պէտք է մոռանար այն իրողութիւնը, որ
երբ անցեալ տարի զարաբիտացիք վարեցին ար-
բունի արտը, այն ժամանակ ես, խառնութեամբ
պահպանվելով դատաւարութեան կարգերին, յանձ-
նեցի գործը դատարանին և սպասեցի մինչև որ
փախկալի հայտարար դատաւորը դատաւարեց
նրանց 480 ռուբլ տուգանքի, դաշտի ինքնակամ
վարելու համար: Բայց նոյն իսկ զարաբիտացիք
արհամարհեցին օրինական ճանապարհը, քանի որ
միայն մի օր անցած դատարանի վճռի կայանա-
լուց յետոյ, որին ներկայ էր գրեթէ ամբողջ հա-
սարակութիւնը, նորից վարեցին նոյն արտը: Բայց
այն էլ պէտք է ասել, որ այս անգամ վարում
էին թշուառ զլլովածներ, որոնց այդ նպատակով
բռնեցին մտրակներով Վարաբիտայի առաջնորդ-
ները, որպէս զի քողարկին իրանց արածը: Նրան-
ցից մէկը, մի չաղացած խող, որպէս զի իրանից
հեռացնի ամեն կաւածները, անցրեց այդ ժամա-
նակին մի քանի օր շարունակ Սիւխմաղանի ան-
տառներում:

Ինձ մնում է պատմել թէ ինչպէս էր գործը
ապրիլի 30-ին: Առաւօտեան անտառապարհ իմաց-
րեց ինձ, որ մի քանի տանեակ զարաբիտացի-
ներ, ընդհանուր ոյժերով վարում են արբունի ար-
տը: Ինձ մօտ ներկայ էր միմիայն մի հատ օրեկ-
չիկ, որի հետ ես գնացի արտը, որ Վարաբիտա-
նից 7 վերստ հեռաւորութեամբ է գտնվում: Այդ-
տեղ վարում էին 49 մարդիկ: Եւ առաջարկեցի
զաղարեցնել դաշտի հերկելը որի համար
ինձ վրա թափվեցան անթիւ հայհոյանք-
ներ. մարդկանցից միւրը անմիջապէս գնաց գիւղը,
երեկ բնակիչներին զրգուելու համար: Ար-
տի (պօլխանի) մօտ տեղաւորվեցան բնակիչներ
Վարտանուր (?) գիւղից, գաւառանները ձեռքին,
սպասելով թէ ինչ կը պատահի: Այն ժամանակ
ես դրութիւններով դիմեցի օգնութիւն խնդրելով,
մի կողմից դատաւարական քննիչից և միւս
կողմից գաւառապետի օգնական փորձովից: Պօ-

Նրանց գիւղերը, նրանց հողերը մնացին անտէր,
դատարի: Այդ ժամանակ խանը սկսեց նրանց հո-
ղերը բաժանել ում որ կամեցաւ. նրանց տեղե-
րում բնակեցրեց նոր զաղթականներ *): Եւ
այսպիսով, հանգամանքների հնորէին նա իրա-
ւունք գտաւ հայոց հողերի վրա, որը մինչև այ-
նօր չուներ:

Այդ կամայականութիւնը վրդովեցրեց մինչև
անգամ խանին անձնատուր եղած մէլլերներին,
առաւել այն ժամանակ, երբ տեսան, որ խանը
հայոց հողերի վրա բնակեցրեց և թուրք զաղթա-
կաններ, որպէս էին գօլանները, մի վայրենի և
աւաղակ ցեղ, որ թախառում էր Ջուանչիլի անա-
պատներում: Բոլորովին հայաբնակ Վարաբրիտա-
մասն թիւրք բնակիչներ, որոնք առաջ չը կային:
Խանի այդ վարածը յուզեց ընդհանուր զգո-
հութիւն թէ Վարաբրիտայ հայ ժողովրդի և թէ
խանի բարեկամ մէլլերների մէջ:

Բայց այդ մէլլերները դեռ եւ ոչինչով չէին
ցոյց տալիս իրանց անբաւականութիւնը, միայն
իրանց սրտերում սնուցանում էին մի խուլ բո-
ղոք և սպասում էին յարմար ժամանակի:

Առաջին բողբոք բարձրացրեց Վարաբիտայի Մէ-
լլեր-Շահնազարի որդի Մէլլեր-Ջուանչիլը, որը իր
բոլոր եղբայրների մէջ աւելի յառաջադէմը և ա-
ւելի խելացի էր: Նա արդէն հասկացել էր, թէ
նրան կորցրեց իր հայրը և որքան կորցնել տուեց
Վարաբրիտայի միւս մէլլերներին, բարեկամութիւն
պահպանելով Շուշի ընդերքի խաների հետ:

Հասարակութեան վրա տարածված բռնութիւնը
գաւառը:

*) Խանի այդ բաշխումները անցան անհիմն
և անհաստատ էին, որ երբ հայոց զաղթականնե-
րի մի մասը վերադարձաւ, կրկին տէր դարձան
իրանց հողերին, և արտաքսեցին խանի նոր բնա-
կեցրած զիւղացիներին:

լիանքի վրա երկու ժամէ չափ սպասելուց յետոյ
և չը ստանալով ոչ մի կողմից օգնութիւն, ես
վերադարձայ Ղարաբլիսաւ, որտեղ զբաւոր կերպով
առաջարկեցի Ղարաբլիսաւ գիւղի տանտէր
Նալբանդին, գնալ ինձ հետ արտառ: Նա հաւա-
տացրեց ինձ որ կը հասնի ինձ ճանապարհին,
այնու ամենայնիւ չերեկցաւ: Գալով ցերեկով ար-
տը եղած անտառապահներովս, կամ ինչպէս ա-
սում է թղթակիցը «իմ խորով», ես կալանաւորի-
ցի, համաձայն անտառապահ կանոնադրութեան,
որպէս ներկայիս ապացոյցներ, մի քանի շղթա-
ներ, որոնց տէրերը, ինչպէս և սովորաբար, ցոյց
տուցին ընդդիմադրութիւն, կոտորելով օրինելի-
ներէն մինչ գիւղը, չը նայելով որ անտառա-
պահները ամենեւին նրանց ձեռք չը տուցին: Այ-
նի արօր ոչ ոք միզանից չը վեր առաւ: Աւելի
քան մի ժամից յետոյ, երբ արտի վրա այլ ես ոչ
մի զարաբլիսեցի չէր մնացել, արձակելով պահա-
պահներս շրջելու, ոչինչ չը կատարեցի, ես,
գիշերվան դէմ, վերադառնում էի Ղարաբլիսաւ ե-
րեք հողի օրինելիներէ ուղեկցութեամբ, որոնցից
մինի մօտ քսակի մէջ դրած էին կալանաւորված
շղթաները: Այս վերտա Ղարաբլիսային չը հասած
զարաբլիսեցիները ամբողջ մի անձ գումարում
մեր ճանապարհը կարեց, զինաւորված դաւադա-
նելով և պահանջելով շղթաների վերադարձը: Ես
նրանց առաջարկեցի գնալ զաւառապետի օրնա-
կան Փերումովին, որտեղ ստացականով նրանք
կը ստանան շղթաները: Այն ժամանակ նրանք
բռնեցին մեր ձիաներից, օրպէսկան կերպով քա-
շեցին քսակը շղթաներով և դիտաւորութիւն ու-
նէին մեզ հետ կատարելապէս ինքնակամ կերպով
վարվել: Ես իմ ձիու հորհրդով, որ չէ կարող տա-
նել երբ օտար մարդը նրան ձեռք է տալիս, կա-
րողացայ աղաւթիկ ամբողջից, իսկ օրինելիներս
այնքան բազը չունեցան: Ղարաբլիսեցիներէն մին
ձիուց վեր գցեց նրանցից մինին, թաւա նրա ձիու
վրա և հետեց ինձ: Ամեն տեղ ճանապարհի վրա
մարդիկ էին, վրնաւորված զաւադաններով, որոնք
զցում էին ինձ վրա քարեր և աշխատում էին ճա-
նապարհս կտրել: Գիւղում, ամեն ճանապարհների
վրա նոյնպէս կանգնեցրած էին մարդիկ: Գիւղի
առջև կայ գնեկաւ Պրօսկուրիակովի տունը, պա-
տով չըջապատված, ինչպէս մի բերդ, որտեղ ես
դիմեցի: Ղարաբլիսեցիք ամբողջ ժամանակ ձեռք-
տուռ էին դռները կոտրել, աղաղակելով որ կը
սպանեն անտառապետին, բայց գնեկաւի սու-
ղաները դուռն էին դրում նրանց: Իմ թղթով,
որ գաղտնի կերպով ուղարկեւոր էր, ներկայացաւ
իմ օգնութեանը զինուորական զխաւորը (փինս-
կի նաչալնիկ) և վերջապէս դաւառապետի օգնա-
կան Փերումով ցիր ու ցան արաւ ամբողջ: Երկ-
րորդ և նոյն իսկ երրորդ օրը իմ հաղորդութեան

հիման վրա չը սկսեցաւ ոչինչ քննութիւն: Իմ
հեռագիրներէ հետեանք եղաւ, որ ես ուղարկեցի
Երևանի պ. նահանգապետին, պրօկուրօրին և ժա-
նարանի վարչութեանը, նախ պրօկուրօրի օգնա-
պետի Ղարաբլիսաւ գաղտնի յետոյ, կալանաւորված
են զխաւոր մասնակցողները, որոնց մի լիբ-
ֆուրգօն, պահապաններով, գիւղի գրադրի, «Մը-
շակի» թղթակիցներէն մինի հետ, որ զուգէ և
ուղարկել է շահմահար յօդուածը իմ կատարի
գործերի մասին, ուղարկված է Ալեքսանդրապոլ:
Կալանաւորված և պաշտօնից արձակված է և
գիւղի տանտէր Նալբանդով:
Օրինելիներէ ծնված լինելով վկայված է քնն-
ութեան ժամանակ բժշկական հետախուզու-
նոյնպէս քննութեամբ, որ կատարվեցաւ պրօկու-
րօրական անձնական հսկողութեան տակ և ոչ
թէ այն տեսակի դոկումէնտներով ինչպէս ե-
րևանեան նահանգապետին մեղադրածներէ կող-
մից ուղարկված դանդաղի պատճէնով, կամ մի
այլ դոկումէնտով, ինչպէս վկայութիւնը,— որ բը-
ժշկական,— որ մի ցուցում է իբր թէ չեաւ կրած-
ներ, չը գիտեմ ուժ ձեռքով վաւերացրած, զուգէ
նոյն իսկ Ղարաբլիսաւ գիւղի տանտէրին, որ
գիւղական դարդի հետ մի աչքի ընկնող դեր էր
խաղում բնակիչներէ գրգռելու գործի մէջ: Աս-
կայն իմ ձեռքով ծնված զարաբլիսեցիք ոչ թէ
միայն առողջ են, բայց և պահուում են Ալեք-
սանդրապոլի բերդի մէջ: Ինձ համար միայն
զարգոյնք է մնում որտեղ անհետացան իմ ձեռ-
քով կոտորած արօրներ, և նոյնպէս զարաբլիս-
ցիներէն իմ ձեռքով կալանաւորված չըլած շղթա-
ները, որոնք զարաբլիսեցիք խելցին անտառա-
պահներէն:
Թղթակիցը ջանում է հաւատացնել որ ես չի-
նեցի մի որպաղթ խեղճ զարաբլիսեցի երկրա-
գործների համար, իսկ զարաբլիսեցիների ահա-
գին մեծամասնութիւնը կաղում են ոչ թէ
երկրագործներ, այլ զուլանաշէկներ: Բացի սրա-
նից ընդդիմադրութիւնը ուղղված էր մի պաշտօ-
նական անձի դէմ, իր օրինական պարտաւորու-
թիւնները կատարելու ժամանակ:
Յոյս ունեմ որ իմ նկատողութիւնս կարա-
տալի ամբողջութեամբ և միւս լրագիրներում,
որտեղ արտաստվեցաւ «Մշակի» 79 համարից
թղթակցութիւնը:
Ալեքսանդրապոլի անտառապետ Կուզմին

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Կ. Պօլիս, 29 մայիս 1882

«Մեղուի» խմբագիրք և նոյն Կ. Պօլսոյ աշա-

կիցք՝ հաւատարմով թէ ես եմ «Մշակի» Մ. Վ.
ստորագրող թղթակիցն, մի քանի ժամանակէ հե-
տէ ամեն տեսակ ստուգութիւն կը տեղացնեն իմ
անձնականի վրա, և վերջերս իսկ իմ մասին քա-
ղաքական մի մատուցեան առաջն անգամ չը
կատեցան:
Փոյթ չէ ինձ իմանալ թէ ինչ են դոյս չար-
ժառիթներն կամ ոչը են դոյսն թեկադրող քու-
նեքն: Նոյն ամիսն կարող էին գիտնալ թէ չեմ
եւ Մ. Վ. ստորագրողն, նոյն չար դիւրին էր
ստուգել տեղեկանալ այս տեղ այդ ստորագրու-
թիւնը կրողի ով լինէն: Բայց երկի դիտմամբ
կամեցի են ինձ վերադրել հայ և օտար լրագրաց
թղթակցութիւններն, որպէս զի հասարակութիւնն
չը կարծէ թէ նոյն բնաւ չը թեկադրուած մի որ
և է եղելութեան, ձրիապէս կը դան դիւրի մի ան-
ձի մասնաւոր կեանքի մասին՝ ստուգելու ստու-
թեան և զրպարտութիւն զրպարտութեան վրա:
Ինձ համար վայելուչ է լուսին, որովհետեւ
պարտաւորուած չեմ վերջապէս ամեն փողոցէ
անցնողներուն հայհոյութեանց պատասխանել:
Այդ անձանց հետ վիճարանել չէ ներել իմ ար-
ժանապատեթեան: Նախ պէտք է դիտնալ թէ
ո՞ւմ հետ կը խօսիմ: Եթէ «Մեղուի» թղթակիցք
ի Կ. Պօլիս չարտանակեն կրկին իրենց լրագրի-
ներն, ծածկուելով միշտ կեղծ անուաններու ներքեւ,
եթէ կրկին դան պնդել, ինչպէս կարող են, ամեն
անանուն դրութեան իմ լինելն՝ այն ատեն պա-
տաւոր անձինք չը պիտի մեղադրեն զիս եթէ
այլ ևս լուս կը մնամ: Իսկ եթէ, ամեն հաւա-
նականութեանց հակառակ, ինքզինքնին ծանօ-
թացնելու քաջութիւնն ունենան՝ պիտի տեսնեն
թէ ինչպէս մի դրպարտեալ զրպարտող վատին
ականջը քարշէլ գիտէ:
Նոյնը այժմէն կարող էի անել նոյն՝ ոյր հե-
ռուէն իմ և իմ բարեկամաց պատիւն արտաւո-
րել կաշխատին. բայց ձեռքս մինչև այդ տեղ չը
հասնելով՝ նոյն ևս թող ընդունին իմ խորին ա-
նարգանացս հաւատարմիս:
Բժ. Տ. Փէշտիմալճեան

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

«Մշակի» ներկայ համարում տպում ենք Մեծ-
Ղարաբլիսայից ստացած Ալեքսանդրապոլի ան-
տառապետ պ. Կուզմինի հերքումը: Օրէնքով
պաշտօնական հերքումը տպելու ժամանակ լրա-
գիրը իրաւունք չունի նոյն համարում որ և է նկա-
տողութիւն անել հերքման մասին: Այդ պատճա-
ռով մենք պ. Կուզմինի նամակի մասին մեզ թող

չը տանք մի երկու նկատողութիւն անել միայն
«Մշակի» հետեալ համարում:
«Արձագանք» չարաթմբերէից քաղում ենք
հետեալ լուրը: «Ներսիսեան աղապին հոգևոր
զպրոցի հոգաբարձութեան յունիսի 2-ի նիստին
մտաւաճառութեան կապալը մնաց պ. Թութու-
նեանցի վրա տարեկան 13,000 ռուբլով: Նախկին
կապալաւու պ. Քարտաշեան հատուցանում էր
6,100 ռուբլ: Մենք այդ լուրին մեզանից ոչինչ
չենք կամենում աւելացնել: Թող ընթերցողը մտա-
բերի «Մշակի» այդ առաքելայի վրա գրած յօ-
դուածները և այն որ մինչև այժմ Ներսիսեան
զպրոցը կորցրում էր տարեկան 7,000 ռուբլ:
Նոյն չարաթմբերէի հաղորդում է որ հայոց
«Բարեգործական» ընկերութիւնը որոշել է 300
ռուբլ նուիրել յօդուտ ապագայ հայոց ուսուցչա-
կան ընդհանուր ժողովի:
Ռուսաստանի փոստը այսքան օր չէր ստաց-
վում Տերէկի դեմի յորդանաւու պատճառով:
Մեզ խնդրում են հաղորդել, որ պօլիփոնիկ
Ալեքսանդր-բէկ Մէլք-Հայկազեանը խոստացել է
Բաթֆիլի «Կալիթ-բէկ» վէպի երկրորդ տպա-
գրութիւնը իր ծախքով լոյս ընծայել: Գիրքը
նուիրված կը լինի յիշեալ բարերարի անուանը,
որը ցոյց է տալիս մի դովիկ օրինակ, թէ խա-
խուսելով հեղինակին, և թէ տարածելով մեր հա-
տարակութեան մէջ մի լուրջ աշխատութիւն, որի
բովանդակութիւնը աւանդած է իր հայրենիքի—
Ղարաբաղի հերոսների կեանքից:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՍԵՐԲԻԱ

Երէկ, մայիսի 27-ին վերջացան սերբիական
սկուպչինայի անդամների ընտրութիւնները,
զրում է Բելգրադից „ГЛОСЪ“ լրագրի
թղթակիցը: Այդ օրը յաւիտեան աչքի
կրնին սերբիական պարլամենտական կեան-
քի պատմութեան մէջ. այդ օրը սերբիական
ժողովուրդը օրինակ ցոյց տու եց, թէ ինչ-
պիսի համարձակութեամբ և ինքնուրոյնա-
բար պէտք է օգտվել ընտրողական իրա-
ւունքներից: Չը նայելով մինիստրական գոր-
ծակատարների ճնշումներին, չը նայելով
պաշտօնական լրագիրների յարձակմունքնե-

րով *) գնաց Շամսիի Մուստաֆա-խանի մօտ, որը
այդ ժամանակ թշնամական յարաբերութեան մէջ
էր Իբրահիմ-խանի հետ:

Մուստաֆա-խանը սիրով ընդունեց Մէլք-
Ռուստամին և Գաշ-բուլաղ անունով գիւղը ըն-
ծայեց նրա բնակութեան համար: Այնտեղից Մէ-
լք-Ռուստամը սկսեց յարձակումներ գործել Շու-
շի բերդի վրա և շատ վնասներ տալ Իբրահիմ-
խանին:

Թէև մի առանձին մեծ նշանակութիւն չունէին
նրա յարձակումները, որովհետեւ Իբրահիմ-խանին
ոչնչացնելու համար, հարկաւոր էր, որ հայոց բո-
ւոր մէլքները հաւաքական ուժերով պատերազմ
մէին: Բայց այդ էլ բնական էր, որ խանի հա-
ւատարմը մէլքներէն մէկը, ոչ միայն անհատու-
ցաւ նրանից, այլ և թշնամացաւ նրա հետ:

Խանին բարեկամ մնացին միայն երկու մէլքե-
ներ՝ Խաղիբախանի Մէլք-Միղաթախանի Մէլք-
Ալլահփադին և Վարանդայի Մէլք-Շահնազա-
բեան Մէլք-Յուսէին III-ը, որը Իբրահիմ-խանի
կնոյն (Հուրի-գաթ խանումի) հարազատ եղբայրն
էր, և քրոջ աղջնեղութեամբ իր ձեռքը ձգեց Վա-
րանդայի իշխանութիւնը: Այդ անգամ, որպէս վե-
րուած ցոյց տուցինք, սաստիկ զրգոնց Մէլք-
Շահնազաբեան Մէլք-Յուսէինը թշնամութիւնը,
և նա սկսեց այնուհետեւ մտածել Իբրահիմ-խանի
կործանման վրա, միայն սպասում էր մի յարմար
ժամանակի: Նա սկսեց զաղաւթի թղթակցել Մէ-
լք-Մէլքումի, Մէլք-Աբովի և Մէլք-Ռուստամի
հետ, որոնք խանից հալածված, նոյնպէս թշնամի
էին խանին:

(Կը շարունակվի)

*) Ղարաբաղի մէլքներից շատերը բազմախո-
թեան սովորութիւն ունէին. Մէլք-Ռուստամը
ունէր երկու կին, մէկը վերս յիշած Վարդ-խա-
նի, միւսը Մարիամ անունով մի կին:

այնքան զգալի չէ լինում անհատներին, մինչև
իրանց անձի վրա դու չես փորձել նրա ճշող
ներդրութիւնը: Մէլք-Յուսէինը անձամբ նրա
փորձը առեց: Բռնաւորը նրան զրկեց օրինաւոր
յաջորդութիւնից և նրա փոխարէն կարգեց ա-
նարժան եղբորը: Նրա երկու միւս եղբայրները,
Ջահանգիրը և Ջահան-բախը, հալածված նոյն բռ-
նաւորից, փախան Մուստաֆա-խանի մօտ: Ինքը
մնաց միայնակ և անօգնական:

Նրա տոհմային հպարտութիւնը սաստիկ վիրա-
ւորված էր: Նրա նախնիքը՝ Մէլք-Շահնազար
մեծը, ամբողջ Գեղարքունեաց տէրը, բարեկամու-
թիւն ունէր Շահ-Աբասի հետ, որից ստրաստում
էր արեւելքը: Նրա պապը, Մէլք-Յուսէին մեծը,
յարաբերութիւն ունէր կայսրների հետ: Իսկ այ-
ժմ այդ մեծ մարդկանց աւելի քան մի քանի
հարկւր տարի դոյութիւն ունեցող հոյակապ տան
մէջ կարգադրութիւններ էր անում մի նորելուկ
ջուանիւրից խան, որի իշխանութեան թակաւոր
իւ հասակի տարեկէնց հեռու չէր անցնում: Բայց
ո՞վ բարձրացրեց ջուանիւրիցուն, ո՞վ օգնեց նրա
զօրանալուն:— Գարձեալ մի հայ, մի անբարիշտ
և խռովարար հայ, որը հայրենիքի աղաւորութիւնը
զոհեց իր մանր անձնական շահերին և նրա ա-
ւերակների պատճառը դարձաւ: Մէլք-Յուսէինը
չէր կարող առանց վրդովմունքի յիշել, որ այդ
հայը իր հայրն էր...

Այդ բոլոր անվերաբաւոնալի կորուստներէն
բայց Մէլք-Յուսէինը մտածում էր կարելոյն
չափ կորուստը յետ դարձնել և դարման տանել
հայրենիքի վերելքին: Նա պարզ տեսնում էր, որ
այդ վերելքը առաջ եկան անմիաբանութիւնից,
երկպառակութիւնից և հային յատուկ օտարա-
ցած իրարմիջ: Մէլք-Յուսէինը բաւական կարգա-
ցած երիտասարդ էր: Նա չէր դարմանում, երբ

յիշում էր, որ մի ժամանակ հայոց նախարարները
գլխաւոր պարսից աղբային, խնդրում էին նրանից,
որ Հայաստանի հարապիտ թաղաւորին վեր առ-
նէ և նրա տեղը պարսիկ մարդպան դնէ: Նա
չէր դարմանում, նա միայն ցուում էր հայերի
օտարաբիրութեան վրա, նա միայն լրդովում էր,
երբ նոյնը տեսնում էր կատարված իր ժամանա-
կում, իր աչքերի առջև:

Նրա հայրը անմատչելի Ղարաբաղի մէջ մըա-
ցրեց մի օտար ցեղ, որը ուսելով մաշելով խախ-
տեց տեղային բոլոր հայկական իշխանութիւննե-
րի հիմքը և վերջապէս կործանեց այն հաստա-
տուն շէնքը, որ դարելով կառուցված էր: Այդ
աւերմունքին զխաւորապէս նպաստեցին իրանց՝
—հայերի գործակցութիւնները: Մէլք-Յուսէինը
մտածում էր վերականգնել խորտակված շէնքը:
Նա գիտէր, որ կործանման պատճառը եղաւ նոյն
իսկ հայ մէլքների երկպառակութիւնը. ուրեմն
չիտնութիւնը կարող էր յաջողվել զարձեալ նոյն
մէլքների միաբանութեամբ: Նա աշխատում էր
կրկին նորոգել միաբանութեան խզված կապերը
մէլքների մէջ: Բայց որտեղ էին մէլքները:

Մէլք, Տիգրակի Մէլք-Բախտամը, չղթաների
մէջ պահված էր Արգաւիլի բերդում, երկուսը
Գիւլիստանի Մէլք-Աբովը և Ջաբրիլի Մէլք-
Մէլքումը, գտնվում էին հայրենիքից դուրս, պա-
նդիւթեան և զաղթակախութեան մէջ ապահո-
ւութիւն էին որոնում: Երկրի նշանաւոր և հիմ-
նական ոյժերը ցրել էին եկած օտար աշխարհնե-
րում: Իսկ հայրենիքի մէջ մնում էին դաւաճան-
ները—խանին անձնատուր եղած մէլքները: Մէ-
լք-Յուսէինը մտածում էր այդ վերջիններին իր
կողմը ձգել և նրանց բարեկամական յարաբերու-
թիւնները անշուտեւ խանից: Մի դէպք նպատեց
նրա ցանկութեանը: Այդ դէպքը թէև ընտանիկան

Ս. ՊԵՏԵՆԲՐՈՒԳ, 8 յուշխի: Տեղնեղին
Թիւրքիայի Հետ կատարած բանակցութիւն-
ների Համար շնորհիւմ է Սպիտակ Արծւր
շքանշանը: Լուրերը Ալբերգինակուն Փարիզի
դեսպան Նշանակելու մասին հերքում են:
Ժանդարմների բաժինը և պետական պոլի-
ցիան ներքին գործերի մինիստրութիւնից
բաժանելու մասին միտքը թողած է: Այդ
բաժինները կը յանձնվեն մի զինուորականի,
որ եւթարկված կը լինի ներքին գործերի
մինիստրութեանը: Սպասում են ապագա-
կան օրէնքների վերաբնդութեանը:

